

TAKOSKYRA TARP GRETINAMOSIOS LEKSIKOLOGIJOS IR VERTIMO MOKSLO

Daumantas Katinas

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vokiečių filologijos katedra
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Tel.: (8-5) 268 7230
El. p.: Daumantas.Katinas@flf.vu.lt

Įžanginės pastabos

Viena iš daugelio neišspręstų gretinamosios leksikologijos problemų yra jos santykis su kitais mokslais: leksikografija, leksine semantika, kalbų tipologija, užsienio kalbų mokymu, vertimo mokslu ir kt. Kadangi vertimo mokslas dėl vertimų poreikio ES institucijose, grožinės literatūros vertimų gausos, geriausių metų vertėjų rinkimų ir pan. pastaruosiu metu tampa vis populiariesnis, straipsnyje bandoma apibrėžti šios mokslo srities santykį su gretinamąja leksikologija.

Šias kalbotyros disciplinas, kurias W. Wilssas priskiria „veikiau“ taikomojo pobūdžio mokslams (Wilss 1996, 75), nepaisant skirtingos jų raidos, sieja daug panašumų (Koller 1997, 123), todėl iki šiol sunku nustatyti aiškią ribą tarp jų. 60-aisiais – 70-aisiais XX a. metais gretinamosios leksikologijos tyrimai buvo itin populiariūs, o šiandien jie vis dažniau apleidžiami (Kjær 1995, 1), tuo tarpu XX a. antroje pusėje atsiradęs ir iš pradžių daugiausia į teorinius aprašymus nukreiptas (Floros 2003, 1), nerimtai vertintas bei mokslo disciplinų pakraštyje buvęs vertimo mokslas (Wilss 1996, 74) šiuo metu tampa vis svarbesnis (tai liudija per paskutinį dešimtmetį išleisti darbai vertimo mokslo temomis, plg. Wilss 1996, Koller 1997, Albrecht, Gauger 2001, Floros 2002, Harden 2006 ir kt.). Anot W. Wilsso, pastaruosiu metu apskritai nėra dialogo tarp gretinamosios lingvistikos ir vertimo mokslo, o jei jis ir vyksta, į jį kreipiamas mažai dėmesio, dar daugiau – iki šių dienų yra išleistas tik Taikomosios kalbotyros asociacijos koliokviumų, vykusių 1978 m. Tryre ir 1981 m. Sarbriukene, straipsnių rinkinys (Wilss 1996, 71) bei J. Albrechto ir H. M. Gaugerio „Kalbų ir vertimų lyginimas“ (2001).

Todėl pagrindiniai šio straipsnio tikslai – apibendrinti panašumus ir skirtumus tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo, nustatyti, kokios įtakos šios disciplinos turi viena kitai ir pabandyti pažvelgti į šių mokslo sričių tyrimų perspektyvas.

Panašumai tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo

Gana sėkmingai gretinamąją leksikologiją ir vertimo mokslą savo knygoje „Įvadas į vertimo mokymą“ (1996) lygina W. Wilssas, kuris iš karto pripažįsta, kad atskirti šias disciplinas viena nuo kitos nėra lengva. Svarbiausia jungiamoji grandis tarp jų – „kontrastyvumo“ sąvoka, kuri, kaip ir „tertium comparationis“, remiasi prielaida, jog dvi lyginamos kalbos turi tiek tarpusavio panašumų ar skirtumų, kad jas vieną su kita būtų galima lyginti sinchroniškai (Wilss 1996, 71).

Su „kontrastyvumo“ sąvoka glaudžiai susiję ir pagrindiniai gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo uždaviniai – gretinamose kalbose ieškoti atitikmenų, nustatyti visiškus, dalinius atitikmenis arba atitikmenų nebuvimą, tad šias disciplinas sieja ir tai, jog jų tyrimuose gretinamos dvi ar daugiau kalbų, kurių viena – originalo, pirminė arba gimtoji (L1), kita – vertimo, tikslinė arba užsienio (L2) kalba (plg. Wilss 1996, 78).

Išsakytas mintis pagrindžia ir semantinė leksinio lauko „Žemuma“ analizė lietuvių ir vokiečių kalbose¹: lietuvių ir vokiečių kalbų žodyno ištraukos gretinamos sinchroniškai „tertium comparationis“ principu. Darant išvadas pastebima, jog tarp dviejų kalbų leksemų galima rasti tiek panašumų, tiek skirtumų. Semasiologinio-onomasiologinio tyrimo tikslas – nustatyti, ar visi lietuvių-vokiečių kalbų žodynuose pateiktų originalo (t.y. lietuvių) kalbos žodžių atitikmenys vokiečių (t.y. vertimo) kalboje yra tikslūs. Atlikus analizę paaiškėja, jog tik menka dalis žodžių (*apseka, apsema, dirva, dubuo, smėlduobė ir kt.*) turi visiškus savo atitikmenis vokiečių kalboje, nes, pavyzdžiui, tarp leksemų *dirva* ir *Acker* fiksuojami tie patys semantiniai požymiai (SP) *lygi vieta arba reljefo pažemėjimas, kuris nuolat apdirbamas* ir *lygi vieta arba reljefo pažemėjimas, kurio forma gali kisti*, o dauguma kitų leksemų visišku savo atitikmenų vokiečių kalboje neturi, kadangi skiriasi viena nuo kitos vienu ar daugiau semantinių požymių: tarkime, žodynuose lietuviškam žodžiui *slėnis* kaip atitikmuo pateikiamas vokiškas *Tal*, nors šios leksemos viena nuo kitos skiriasi net šešiais semantiniiais požymiais, o bendrų turi du; lietuviška leksema *griovys* nuo savo vokiškojo atitikmens *Graben* skiriasi keturiais semantiniiais požymiais, o bendrų turi du ir t.t. (plg. Katinas 2007).

Anot W. Wilsso, gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo tyrimai vyksta dviem etapais: pirmajame aprašomos originalo kalbos sąvokos, o antrajame bandoma rasti kuo tikslesnius sąvokų atitikmenis vertimo kalboje. Šiame kontekste nėra taip svarbu, kaip šie procesai apibūdinami – „receptijos“ ir „produkcijos“ pagal Wilssą (Wilss 1996, 79) ar „kalbos pavertimo sąvoka“ ir „sąvokos pavertimo kalba“ pagal Danisoną („entsprachlichen“ ir „versprachlichen“, iš: Coseriu 1981, 183). E. Coseriu teigia, jog kalbos yra reikšmių ir formų sistemos, teikiančios daug būdų, kaip apibūdinti tam tikras sąvokas, o iš to kyla ir pagrindinis bet kokio vertimo proceso uždavinys – įvairiomis reikšmėmis ar įvairias reikšmes turinčiais žodžiais apibūdinti vieną ir tą pačią sąvoką, pirmiausia ją identifikuojant, taigi semasiologiškai pereinant nuo kalbos ženklų iki denotato, ir vėliau perkeliant jo reikšmę į vertimo kalbą, taigi onomasiologiškai einant nuo denotato prie vertimo kalbos reikšmės arba tą reikšmę

¹ Išsamiai apie H. Hennes ir H. E. Wiegando pasiūlytą ir gretinamosios leksikologijos bei leksikografiniais aspektais papildytą semantinės reikšmės aprašymo metodiką žr. Katinas D., 2007. Zur Problematik der kontrastiven Lexikologie am Beispiel des semantischen Makrofeldes „Vertiefung“. *Kalbotyra*, 57 (3). Vilnius. 122–131.

perteikiančio žodžio. Pagal E. Coseriu, šie procesai tarnauja tik kaip priemonės interpretuojant reikšmes ar sąvokas, o vertimo klaidų atsiranda neteisingai jas identifikavus ir parinkus neteisingus kalbos ženklus joms apibūdinti (plg. Coseriu 1981, 183). Papildant W. Wilssą ir E. Coseriu derėtų pažymėti, kad atlikus onomasiologinę analizę ir pereinant prie kito klausimo būtų naudinga semasiologinė analizė vertimo kalboje tam, kad būtų galima atsakyti į vieną pagrindinių gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo klausimų – ar rastas žodis yra pirminės kalbos leksema visiškai, ar tik dalinis atitikmuo.

Išsakytas mintis nesunku iliustruoti semantinės analizės pavyzdžiais: pirmajame etape remiantis Dabartinės lietuvių kalbos žodynu aprašoma pirminės kalbos leksema *griovys*:

(1) **griovys** sm. (4) <...>:

1. vandens išgraužta gilesnė vieta, įdubimas, dauba, griova: <...>.

2. iškastas siauras kanalas vandeniui nutekėti ar kitam reikalui: <...> (LKŽ)

Antrajame etape remiantis turimomis užsienio kalbos žiniomis, lietuvių-vokiečių arba vienakalbiais vokiečių kalbų žodynais onomasiologiniu principu ieškoma galimų šios leksemos atitikmenų vokiečių kalboje. Rastas žodis *Graben* tikrinamas semasiologiniu principu tikslinėje kalboje:

(2) **Gra|ben**, der; -s, Gräben <...>: 1. [für einen bestimmten Zweck ausgehobene] längere, schmale Vertiefung im Erdreich: <...>. 2. a) Schützengraben: b) Festungsgraben.

3. (Geol.) eingesunkenes, lang gestrecktes Stück der Erdkruste. 4. Orchestergraben.

(DUW)

Pastebima, kad dvikalbiuose lietuvių-vokiečių kalbų žodynuose pateikiamas atitikmuo nuo originalo kalbos leksemos skiriasi keliais semantiniiais požymiais, todėl ieškant visiškų originalo kalbos atitikmenų vertimo kalboje arba stengiantis kuo tiksliau juos išversti ar apibūdinti, susiduriama su E. Coseriu minėta, o taip pat ir kitomis – 1:1-atitikmenų ir leksinio daugiareikšmiškumo – problemomis. Tiek gretinamajai leksikologijai, tiek vertimo mokslui ne visada pavyksta atsakyti į klausimą, į ką turėtų būti orientuojamasi ieškant vienos kalbos atitikmenų kitoje – į visiškus atitikmenis ar į denotatą, tam tikru žodžiu pažymėtą daiktą ar reiškinį. XVIII–XIX a. pastebima tendencija verčiant tekstus ieškoti visiškų atitikmenų, net W. von Humboldtas teigia, jog tiksliai galima išversti tik dalykinius tekstus, bet ne literatūrinius. XX a. viduryje jau dažniau atsigręžiama į denotatinio vertimo idėją, kurią propaguoja L. Bloomfieldas teigdamas, kad tiksliai apibrėžus ir išreiškus denotatą vertimo procesų metu jokių sunkumų kilti neturėtų (iš: Harden 2006, 66). Šiai L. Bloomfieldo minčiai belieka tik pritari, kadangi verčiant tik pavienes žodžių reikšmes iš vienos kalbos į kitą kiltų painiava, būtų sunku suvokti tiek pačių žodžių reikšmes tam tikrame kontekste, tiek tekstus, kuriuose tie žodžiai pavartoti.

Kadangi nė vienoje kalboje, o juo labiau keliuose gretinamose kalbose, neįmanoma nustatyti vienareikšmiško santykio tarp kalbos ženklo formos ir jo turinio (Koller 1997, 123), kalbos ženklai dažniausiai turi kelias reikšmes, sąmonės lygmenyje ekvivalentų galima rasti visada, o kalbiniame lygmenyje – ne (Harden 2006, 67) ir tik retais atvejais įmanoma rasti tikrų 1–1-atitikmenų (plg. Hausmann 1995; Yudina 2002; Katinas 2007) tarp dviejų kalbų

leksemų, vertimo procesų metu būtina konteksto ir komunikacijos situacijos analizė, nes tik atlikus ją galima išvengti neaiškumų, kylančių dėl leksinio daugiareikšmiškumo (polisemijos bei homonimijos kalbos ženklo turinio aspektu ir homografijos bei homofonijos kalbos ženklo formos aspektu) (plg. Koller 1997, 123), „netikrųjų vertėjo draugų“ („faux amis“), netikslaus vertimo, žodžių nebuvimo vienoje ar kitoje kalboje tam tikroms sąvokoms išreikšti ir pan. (plg. Kjær 1995; Thomsen 1995; Lutzeier 1995; Hausmann 1995).

Konteksto analizės požiūriu vertimo mokslas daug pranašesnis už gretinamąją leksikologiją, kadangi pastaroji savo praktikoje dažniausiai stengiasi rasti tik žodynuose užfiksuotus atitikmenis ir mažiau dėmesio kreipia į žodžių reikšmes kontekste, o tai tik dar labiau silpnina šios disciplinos vaidmenį šiandieniniame kalbotyros moksle. Jeigu leksikologai, gretinantys dvi ar daugiau kalbų, pradėtų tirti kontekstus bei nagrinėti tekstynuose sukauptą medžiagą, o darbo su tekstynais būtinybę pastaruoju metu pabrėžia didžioji dalis lingvistų (Hollos 2004, 108; plg. Marcinkevičienė 2002, Cvilkaitė 2007 ir kt.), tai reikštų, jog, viena vertus, būtų įmanoma:

- 1) daug tiksliau aprašyti žodžių reikšmes,
- 2) tiksliau palyginti vienos kalbos žodžių reikšmes su kitos kalbos žodžių reikšmėmis ir
- 3) lengviau nustatyti atitikmenų santykį tarp gretinamų kalbų žodžių, tačiau, antra vertus:
 - 1) gretinamoji leksikologija pasisavintų keletą svarbiausių vertimo mokslo, teksto bei tekstynų lingvistikos uždavinių ir taip apleistų svarbiausią savo uždavinį ir
 - 2) galbūt susilietų su išvardytomis disciplinomis.

Vis dėlto tai yra neišvengiama, jeigu gretinamoji leksikologija nori išlaikyti savo, kaip solidžios, turinčios tvirtą teorinį pamatą, pagrįstos empiriniais tyrimais ir turinčios taikomąją vertę mokslo srities pozicijas.

Minėtas prielaidas patvirtina ištraukos iš tekstynų: pavyzdžiui, tam, kad būtų tiksliai aprašyta žodžio *slėnis* reikšmė, gretinamajai leksikologijai nebeužtenka duomenų, gautų iš šiuo metu išleistų dvikalbių ar vienakalbių žodynų, nes remiantis jais sakinyje:

- (3) *Ar numatytos ir įvertintos užsienio investicijų pritraukimo galimybės (jeigu į **Slėnį** numatytos tarptautinių įmonių investicijos, skiriamas maksimalus balų skaičius)?* (ŠMM)

žodžio *slėnis* į vokiečių kalbą negalima išversti kaip *Tal, Bodensenke ar Senke*, nors tokios reikšmės pateikiamos lietuvių-vokiečių kalbos žodyne. Tiksliam vertimui reikia konteksto analizės, kurią atlikus paaiškėja, kad *slėnis* šiame kontekste yra ne *siauras ilgas reljefo pažemėjimas, o integruotas mokslo studijų ir verslo centras, vieta, kurioje sutelkiamas mokslinis potencialas*.

Arba atvirkščiai – verčiant į lietuvių kalbą vokiečių kalbos sakinį:

- (4) *In der Mitte ist der **Graben** mit den Musikern zu sehen* (D'Orsay)

remiantis esamais žodynais galima suprasti, jog muzikantai, dėl vienokių ar kitokių priežasčių, yra atsidūrę griovyje, tačiau tekстыne pateiktas kontekstas leidžia suprasti, jog kalbama apie *orkestro duobę*.

Retos diskusijos apie teorinių ir taikomojo pobūdžio mokslo šakų santykius lėmė, jog dar visai neseniai šiame straipsnyje aptariamos disciplinos buvo suvokiamos tik kaip sinch-

roninio aprašomojo kalbų lyginimo sudedamosios dalys, nenustatant griežtos ribos tarp gretinamosios kalbotyros, vertimo mokslo, dviejų kalbų leksikografijos ar užsienio kalbų mokymo(si). J. Cattfordas aiškiai skiria teorinius mokslus nuo taikomųjų ir praktiko darbe pastebi tik pirminės kalbos ženklų atitikmenų paiešką tikslinėje kalboje, o teoretiko – tų žodžių prigimtį bei jų vartojimo sąlygas (Cattford, cituojama iš: Harden 2006, 66), o W. Wilsas atsargiai pažymi, jog šiuo metu nelikę aiškios ribos tarp teorinio ir taikomojo pobūdžio mokslo šakų ir kad beveik visos disciplinos esą įgijo pragmatinį atspalvį, todėl ir vertimo mokslą bei gretinamąją leksikologiją derėtų priskirti veikiau taikomojo pobūdžio disciplinoms, nes jų teoriniai poreikiai menki, jos orientuojasi į praktikoje kylančius sunkumus dėl svetimų kalbų mokymosi, tikslesnio jų vartojimo ar vertimo ir ieško būdų kaip juos pašalinti (Wilss 1996, 78). Vis dėlto nereikėtų pamiršti, kad teorijos ir praktikos santykis kalbotyros istorijoje pamažu kito: XX a. septintajame dešimtmetyje tiek gretinamoji leksikologija, tiek vertimo mokslas buvo daugiausia teorinio pobūdžio ir teorinius tyrimus stengėsi taikyti praktikoje, o 8-ajame ir 9-ajame dešimtmetyje empiriniai duomenys įgyja vis didesnę svarbą, kadangi jie buvo nebe abstraktūs kaip anksčiau, o konkretūs ir suteikė naujų postūmių teoriniams tyrimams. Visa tai lėmė postgeneratyvistinį ir iki šiol išlikusį santykio tarp teorijos ir praktikos suvokimą, pagal kurį teorija ir praktika nėra viena kitai pavaldžios, tačiau yra lygiavertės ir viena kitą papildo (plg. Wilss 1996, 78), lygiai taip pat kaip ir minėtuose pavyzdžiuose (3) ir (4), kuomet realiame gyvenime atsiradę nauji leksemų *slēnis* ar *Graben* semantiniai požymiai teoretikų gali būti iš pradžių fiksuojami, tiriami ir aiškinamos reikšmės pokyčių priežastys.

Šiandieniniame moksle diskusijos tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo santykio dar nepasibaigusios, tačiau jose vis dažniau pastebimi šias disciplinas skiriantys požymiai: vertimo mokslas tampa vis populiaresnis, taikydamas empirinius duomenis tvirtina savo teorinius pagrindus ir taip gerokai pralenkia gretinamąją leksikologiją.

Skirtumai tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo

Pirmiausia gretinamąją leksikologiją nuo vertimo mokslo skiria nevienoda jų atsiradimo bei raidos istorija. Ankstyvosios gretinamosios leksikologijos tyrimai daugiausia buvo nukreipti į užsienio kalbų mokymą ir, aprašant atskiras kalbas morfologijos, fonologijos, sintaksės lygmenyje, jais buvo siekiama nustatyti gretinamų kalbų panašumus, skirtumus, palengvinti užsienio kalbos išmokimą ir sukurti ne tik diagnostinius, bet ir prognostinius metodus (Harden 2006, 58). Gretinamoji leksikologija arba gretinamoji kalbotyra kloja pamatus užsienio kalbų mokymui ir savo metodika padeda išmokti užsienio kalbą, o vertimo mokslui užsienio kalbos mokėjimas yra tik atskaitos taškas, kuomet stengiamasi atsakyti į klausimus dėl teisingos strategijos, metodų ir kriterijų nustatant santykį tarp pirminės ir tikslinės kalbos tekstų (plg. Wilss, 1996, 73)².

Vertimo procesų metu vertimo mokslas, ieškodamas kuo tikslesnių atitikmenų, žengia daug toliau nei gretinamoji leksikologija, kadangi jis tiria ne atskiras žodžių reikšmes be

² Užsienio kalbų tekstų vertimas sudaro vertimo mokslo pagrindą ir yra bene seniausia taikomosios kalbotyros sritis (plg. Harden 2006, 66)

konteksto, kaip tai yra gretinamojoje leksikologijoje, kurioje vienas vienos kalbos žodžio reikšmės variantas, semema, atitinka vieną kitos kalbos žodžio reikšmės variantą, sememą, ar visą leksemą, o reikšmių žymėjimą, klasifikavimą, jų variantus bei jų vartojimą tekste (plg. Coseriu 1981, 183), ir taip išversti žodžiai, žodžių grupės ar sakiniai įgauna daug daugiau reikšmės atspalvių, gali būti daug tiksliau išverčiami į tikslinę kalbą. Kitaip tariant, tekste visada atsiranda naujų žodžių, naujų jau esamų žodžių reikšmių, taigi žodžiai „gyvena“, be teksto žodžiai turi tik sustabarėjusias, žodynuose užfiksuotas savo reikšmes ir „egzistuoja“, būtent todėl gretinamąją leksikologiją W. Wilssas priskiria sisteminėms, o vertimo mokslą – kalbos vartojimo disciplinoms (Wilss 1996, 81): gretinamoji leksikologija tiria, klasifikuoja, aprašo daugiausia iš žodynų surinktus kalbos duomenis ir pagal turimą medžiagą kuria tam tikras taisyklės, ji kalbą suvokia kaip sistemą ir domisi tik tikslinės kalbos struktūra, priešingai nei vertimo mokslas, kuris žvelgia daug plačiau (Kjær 1995, 39) ir į reikšmių aprašymą gali įtraukti socialinius, psichologinius, situacijos ir kitus aspektus.

Teorinei medžiagai pailiustruoti galima pasitelkti šiuos pavyzdžius: gretinamoji leksikologija tiria „egzistuojantį“

(5a) *siaurą ilgą pažemėjimą su aiškiais šlaitais arba slėnių vieta, loma, dauba*
(LKŽ, Nevskaja),

tuomet tarpu vertimo mokslu ir tekstynuose galima išvysti „gyvenančius“

(5b) *bėdžių, susišaukimo, siaubo, dainų, mirties, ašarų slėnius (DLKT) arba, kaip jau nagrinėta, mokslo, studijų ir verslo slėnį (ŠMM).*

Šiame kontekste išryškėja dar vienas gretinamąją leksikologiją ir vertimo mokslą skiriančias požymis: gretinamoji leksikologija orientuojasi, anot W. Wilso, tik į vertimo kalbą, taigi jos santykis gali būti išreiškiamas formule $L1 \rightarrow L2$, o vertimo mokslas nukreiptas į dvi kalbas ir jam vienodai svarbios abi kalbos (formulė: $L1 \rightarrow L2$ ir $L2 \rightarrow L1$), (Wilss 1996, 80). Šiuo požiūriu su W. Wilssu galima nesutikti, kadangi ir gretinamosios leksikologijos tyrimuose svarbi originalo kalba, ji yra aprašoma, išskiriami jai būdingi bruožai ir ji gretinama su kita, vertimo kalba kaip lygiavertė partnerė, o tikrinant tyrimų metu gautus duomenis vėl (gali būti) grįžtama prie jos. Vis dėlto anksčiau išvardytos priežastys ir faktas, kad gretinamoji leksikologija tiria tik vienos kalbų poros ištraukas ir apima tik nedaugelį kalbotyros aspektų, W. Wilssui leidžia šią kalbotyros discipliną traktuoti kaip „paviršutinišką mokslą“ arba mokslą, matantį tik gretinamų kalbų paviršiaus struktūras (Wilss 1996, 81).

E. Coseriu mano, kad į gretinamosios leksikologijos tyrimus derėtų įtraukti daugiau kalbos normos (kalbos funkcijų realizavimas), sistemos (leksiniai laukai, funkcinės opozicijos), tipo (kalbos sandara, jos aprašymo metodai) aspektų ir fiksuoti žodžių reikšmių pakitimus, kuriuos lemia žodžių tvarka sakinyje ar situacija (Coseriu 1981, 183). Tačiau jeigu gretinamosios leksikologijos uždavinių spektras pasipildytų šiais ir kitais bet kokiam vertimo procesui svarbiais veiksniais kaip kontekstas, kalbos ženklų dinamiškumas, jų formalioji pusė, dažniau vartojamos žodžių formos (plg. Harden 2006, 67), kultūrinė, socialinė aplinka ir pan., tokia gretinamoji leksikologija iš vienos pusės taptų pilnavertiškesnė, kita vertus, jeigu ir nesusitapatintų su vertimo mokslu, tai bent jau perimtų iš jo nemažai funkcijų. Todėl

kyla klausimas, ar gretinamoji leksikologija ir toliau išlaikytų savo prigimtines lingvistiškos disciplinos pozicijas (Cruse 2002, 1), ar taptų socialiai orientuota kaip vertimo mokslas (Wilss 1996, 84). Atsakant į šį klausimą susiduriama su pirmoje straipsnio dalyje paminėta gretinamosios leksikologijos tapatumo praradimo ir susiliejimo su kitomis disciplinomis problema, tad nelieka nieko kito, kaip tik dar kartą pabrėžti, kad šiai šiuo metu (bent jau Vakarų Europoje) apleistai mokslo sričiai (plg. Kjær 1995, 1; Lutzeier 2002, 6) nelieka jokios kitos išeities, kaip tik „pasiskolinti“ keletą užduočių iš vertimo mokslo ir bent jau taip išlikti pakankamai pilnaverte disciplina.

Tačiau net ir tokiu atveju vertimo mokslas būtų pranašesnis už gretinamąją leksikologiją, juo labiau, jeigu bus pripažintas ir dar vienas šias kalbotyros sritis skiriantis bruožas. Šiame straipsnyje jau minėtas W. Wilssas abi disciplinas priskiria „veikiau“ taikomojo pobūdžio mokslams (Wilss 1996, 80), o W. Kolleris teigia, kad vertimo mokslas nėra „vien“ taikomojo pobūdžio disciplina ir siekdamas tai įrodyti išskiria 9 vertimo mokslo sritis: 1) vertimo teoriją, 2) lingvistiškai orientuotą vienos kalbų poros vertimo mokslą, 3) su tekstų analize susijusį vertimo mokslą, 4) vertimo proceso mokslą, 5) mokslinę vertimų kritiką, 6) taikomąjį vertimo mokslą, 7) vertimo teorijos istoriją, 8) vertimo praktikos istoriją ir 9) vertimo didaktiką. Tam, kad būtų įgyvendinti visi uždaviniai, vertimo mokslo teoretikai ir vertėjai praktikai savo darbe įvairiais požiūriais ir įvairiais skirtingų disciplinų metodais turi tirti, aprašyti ir aiškinti vertimo procesus, vertėjo darbe atsirandančius sunkumus, pasiūlyti metodų, kaip spręsti iškilusias problemas (Koller 1997, 123), todėl vertimo mokslas nuolat persipina su kitomis mokslo šakomis: bendrąja kalbos teorija (leksinės reikšmės sandara, atitikmenų paieška, gretinamieji aspektai, kalbos mokymas, klaidų didaktika), stilistika, literatūros teorija (stilistiškai ir estetiškai tinkančių žodžių parinkimas), komunikacijos mokslu ir kt., o tai įrodo, jog vertimo mokslą priskyrus „vien“ taikomojo pobūdžio disciplinoms, būtų visiškai pamiršti vertimo teorijos, vertimo kritikos aspektai, vertimo mokslo sąvoka susiaurėtų ir vertimo mokslą būtų sunku atskirti nuo gretinamosios leksikologijos (Koller 1997, 158), kuri vis dėlto lieka taikomojo pobūdžio disciplina, kadangi aprašydama atskirų kalbų leksines reikšmes, jų struktūrą ir požymius ji naudoja leksikologijos mokslo medžiaga, o jos uždavinių ratas apsiriboja vienos kalbų poros gretinimo metodų kūrimu, aprašymu ir pritaikymu praktikoje. Juk ir straipsnio pradžioje trumpai aprašyti tiek pirmasis dviejų kalbų sinchroninio lyginimo žingsnis, tiek antrasis jo etapas remiasi leksikologijos (arba leksinės semantikos) mokslu (pirmiausia semasiologiškai aprašomos pirminės, o vėliau – tikslinės kalbos leksemos), o gretinamoji leksikologija apsiriboja metodikos paieškomis, kaip šiuos procesus sujungti, juos pavaizduoti schema (plg. „Panašumai tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo“, taip pat: Katinas 2007, 122) ir pritaikyti praktikoje, mokant(-is) užsienio kalbų, sudarant dvikalbius žodynus, žodynus vertėjams ir pan.

Apibendrinus šiame skirsnyje pateiktą informaciją galima teigti, kad vertimo mokslas:

- 1) peržengia taikomosios kalbotyros mokslų ribas (Harden 2006, 67),
- 2) yra tarpdisciplininė mokslo šaka,
- 3) gali būti traktuojamas kaip apibendrinamoji su įvairaus pobūdžio vertimo procesais susijusių tyrimų sąvoka (Koller 1997, 158) ir taip gerokai pranoksta gretinamąją leksikologiją, kuri visgi laikytina taikomojo pobūdžio disciplina.

Anot I. Pinchuko, pastaroji vertimo mokslui gali pasitarnauti tik kaip priemonė ir metodas analizuojant vertimo supratimą ar vertimo procesus, tačiau dėl savo ribotų galimybių negali suteikti informacijos apie ekstralingvistinius veiksnius: istoriją, kultūrą (plg. Koller, 1997, 123), žinias apie tam tikras sąvokas, situacijos suvokimą ir pan. (Coseriu 1981, 200). Apie tai, ar gretinamoji leksikologija iš tiesų vertimo mokslui gali duoti tik tiek, diskutuojama kitoje straipsnio dalyje.

Gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo santykis

Nepaisant to, kad gretinamoji leksikologija neapima tiek daug sričių kaip vertimo mokslas, nėra pajėgi aprėpti visų reikšmių ar jų variantų ir dėl to neturi tvirtų pozicijų, jos indėlis į vertimo mokslą labai svarbus, pirmiausia todėl, kad gretinamoji leksikologija padėjo pamatus vertimui kaip vienai iš mokslo šakų ir tapo jo pagrindu:

Kiekvieno vertimo išeities taškas pirmiausia yra kalbinė tekstų reikšmė ir tik po to, atsižvelgiant į jau minėtus ekstralingvistinius veiksnius, tikslinės kalbos žodžiais stengiamasi tiksliai išreikšti pirminės kalbos sąvokas. Kalbinė tekstų reikšmė nebūtų galima be kalbinės sakinių reikšmės, kalbinė sakinių reikšmė – be leksinės (denotato ir designato santykis, bendrosios žinios) ir gramatinės (žodžių rūšys, sintaksės, morfologijos taisyklės) reikšmės, o tai aiškiai leidžia teigti, kad:

- 1) tai yra (gretinamosios) leksikologijos arba bendrosios (gretinamosios) kalbotyros sritis, ir
- 2) (gretinamoji) leksikologija arba bendroji (gretinamoji) kalbotyra sudaro vertimo mokslo pamatus.

Visa tai galima įrodyti empiriškai, pasitelkiant jau kiek anksčiau nagrinėtus pavyzdžius: tiek vertėjas teoretikas, tiek leksikologas, stengdamiesi nustatyti kuo tikslesnį žodžio *slėnis* (1) atitikmenį vokiečių kalboje, remsis turimomis leksikologinėmis žiniomis ir pirmiausia stengsis semantiškai išanalizuoti šią leksemą. Tokiu atveju lietuvių kalboje tai galėtų būti

(6a) *aiškiai apibrėžta (su aiškiais šlaitais, taigi kontūrais) vieta, kur kas nors (šiuo atveju – mokslinis potencialas) telkiasi ar yra telkiama,*

tuomet tarp vokiečių kalboje šį semantinį aprašą, tikrovės sąvoką ar denotatą, galėtų išreikšti leksema

(6b) *Forschungszentrum, taip pat apibūdinanti mokslinio potencialo susitelkimą tam tikroje vietoje.*

Lygiai taip pat galėtų būti analizuojamas vokiškasis *Graben* (2), semantiškai aprašant, jog tai –

(7) *siauras pailgas pagilėjimas, tiesa, ne žemėje (plg. DUW), o pastato, šiuo atveju, operos teatro, viduje, kas aiškėja iš tekstynuose pateikto konteksto. Tokiu atveju lietuviškasis leksemos vertimas būtų orkestro duobė.*

Aptarta ir praktiniais pavyzdžiais iliustruota teorinė medžiaga leidžia išskirti ir kai kurias vertimo mokslo sritis, tiesiogiai susijusias su (gretinamąja) lingvistika: nuo vienos kalbų

poros nepriklausomą bendrąją vertimo mokslą, su gretinamų kalbų pora susijusį aprašomąjį vertimo mokslą ir taikomąjį vertimo mokslą pagal W. Wilssą arba vertimo teoriją, lingvistiškai orientuotą ir su tekstų analize susijusį vertimo mokslą bei vertimo metodiką pagal W. Kollerį (plg. Koller 1997, 123), nes šių sričių mokslininkai leksiniame lygmenyje aprašo įvairius atitikmenų tipus (visiški, daliniai atitikmenys, atitikmenų nebuvimas), reikšmių struktūrą bei vertimo metodiką ir remdamiesi gautais rezultatais papildo arba kuria gramatikas, žodynus vertėjams (Koller 1997, 158), gali sudaryti reikšmių, reikšmių variantų ir jų vertimo į kitas kalbas sąrašus (Coseriu 1981, 198). Tačiau būtent šioje vietoje ir išsenka gretinamosios leksikologijos ir kalbotyros paslaugų versmė, kadangi šios disciplinos, kaip jau minėta anksčiau, tiria tik „egzistuojančias“, o ne „gyvenančias“ žodžių reikšmes, gretina tik atskirų kalbų struktūras vieną su kita, susiduria su neįveikiama konteksto siena ir toliau, anot E. Coseriu, lieka tik pagalbine disciplina vertimo mokslui.

Nepaisant to, kad dar L. Wittgensteinas pažymėjo, kad kalbos ženklas vienas esąs negyvas ir gyventi galįs tik jį vartojant, M. Schröder savo darbuose pabrėžia santykio tarp žodžio ir teksto svarbą (Fix 2002, 9), o H. P. Kromannas teigia, kad gretinamoji leksikologija turėtų siekti tirti kalbos sistemą, kuri remiasi žodžių vartojimu kasdieniniame gyvenime ir tekstuose (Kromann 1995, 114), šie raginimai dabartinės gretinamosios leksikologijos darbuose atsispindi nepakankamai ir šiuo metu tik su E. Coseriu, kuris į tai dėmesį atkreipė dar 1981 metais, būtų galima pasvarstyti, kas būtų, jei į šiuos raginimus būtų įsiklausyta:

Viena vertus, gretinamajai leksikologijai kultų grėsmė susilieti su vertimo mokslu, kita vertus, tarp šių disciplinų susidarytų amžinas lygiaverčio bendradarbiavimo ratas, kuriame gretinamajai leksikologijai vertimai būtų neišsenkanti versmė tiksliai aprašant žodžių reikšmes, o vertimo mokslas taikytų gretinamosios kalbotyros tyrimų rezultatus vertėjams skirtų žodynų ar gramatikų sudarymui.

Išvados

Apibendrinant santykį tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo galima teigti, kad:

- 1) gretinamoji kalbotyra, o kartu ir gretinamoji leksikologija, sudaro vertimo mokslo pagrindus ir šiandieninėje mokslinėje diskusijoje yra suprantama kaip pagalbinė vertimo mokslo disciplina,
- 2) vertimo mokslas yra tiesiogiai susijęs su (kon-)tekstu, gretinamoji leksikologija – su kalba, vertimo mokslas tiria „gyvenančias“, gretinamoji leksikologija – „egzistuojančias“ žodžių reikšmes,
- 3) vertimo mokslo uždavinių spektras daug platesnis nei gretinamosios leksikologijos, todėl ieškant tikslių vienos kalbos atitikmenų kitoje vertimo mokslas gerokai lenkia gretinamąją leksikologiją,
- 4) tam, kad gretinamoji leksikologija galėtų save vadinti (sąlygiškai) pilnaverte (tačiau nebe savarankiška) mokslo šaka, ji privalo:
 - iš dalies atsisakyti savo prigimtinio statuso,

- perimti keletą vertimo mokslo (bei kitų su dviejų kalbų sinchroniniu gretinimu susijusių disciplinų) uždavinių ir
- pradėti tirti vertimus bei tekstynus.

LITERATŪRA

Albrecht J., 2001. *Das Verhältnis von Sprachwissenschaft und Übersetzungsforschung*.// Albrecht J., H.-M. Gauger: *Sprachvergleich und Übersetzungsvergleich*. Frankfurt am Main.

Barz I., Fix U., Lerchner G., 2002. *Das Wort in Text und Wörterbuch*. Leipzig.

Cvilikaitė J., 2007. The cases of non-equivalence between English and Lithuanian: a corpus based solution; *Kalbotyra*, 57 (3), 46-55.

Coseriu E., 1981. Kontrastive Linguistik und Übersetzung: ihr Verhältnis zueinander. Hrsg. W. Kühlwein, G. Thome, W. Wilss. *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München. 183-200.

Fix U., 2002. An-schauliche Wörter? Wörter im Dienste der ‚Bildhaftigkeit‘, ‚Bildlichkeit‘, ‚Bildkräftigkeit‘, ‚Sinnlichkeit‘, ‚Lebendigkeit‘, ‚Gegenständlichkeit‘ von Texten. Hrsg. I. Barz, U. Fix, G. Lerchner. *Das Wort in Text und Wörterbuch*. Leipzig. 9–23.

Floros G., 2002. *Kulturelle Konstellationen in Texten. Zur Beschreibung und Übersetzung von Kultur in Texten*. Tübingen.

Gauger H.-M., 2001. Übersetzen heute. Hrsg. J. Albrecht, H.-M. Gauger. *Sprachvergleich und Übersetzungsvergleich*. Frankfurt am Main.

Harden Th., 2006. *Angewandte Linguistik und Fremdsprachendidaktik*. Tübingen.

Hausmann F. J., 1995. Von der Unmöglichkeit der KL. Hrsg. H. P. Kromann, A. L. Kjaer. *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen. 19-24.

Katinas D., 2007. Zur Methodik der kontrastiven Lexikologie am Beispiel des Makrofeldes *Vertiefung* im Litauischen und im Deutschen; *Kalbotyra*, 57 (3), 122–131.

Kjaer A. L., 1995. Vergleich von Unvergleichbarem. Zur kontrastiven Analyse unbestimmter Rechtsbegriffe. Hrsg. H. P. Kromann, A. L. Kjaer. *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen. 39-57.

Koller W., 1997. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden. 5. Auflage.

Kromann H. P., 1995. Von den Möglichkeiten einer kontrastiven Optik. Hrsg. H. P. Kromann, A. L. Kjaer. *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen. 114-127.

Lutzeier P. R., 1995. Es lohnt sich – Kontrastive Lexikologie. Hrsg. H. P. Kromann, A. L. Kjaer. *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen. 7-19.

Lutzeier P. R., 2002. Der Status der Lexikologie als linguistische Disziplin. Hrsg. A. Cruse. *Lexikology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin, Band 1.

Marcinkevičienė R., 2002. Palyginamieji tekstynai – šaltinis tarptautinių žodžių vartosenai tirti. *Kalbotyra*, 51 (3).

Römer C., Matzke B., 2003. *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen.

Schlaefler M., 2002. *Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*. Berlin.

Thomsen K. T., 1995. Zur Gültigkeit lexikologischer Untersuchungen; Kromann H. P., A. L. Kjaer (Hrsg.). *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen. 91-102.

Wilss W., 1996. *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung*. Tübingen.

Yudina T., 2002. Übersetzungswissenschaft als eine Form des Wissenstransfers. Hrsg. C. Földes. *Auslandsgermanistische Beiträge im Europäischen Jahr der Sprachen*. Wien. 105-111.

ŠALTINIAI

Spausdinti šaltiniai:

Balaišis V., 2004. *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas*. Vilnius.

Diercke Wörterbuch, 2001. *Allgemeine Geographie*. München.

Dornseiff F., 2004. *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin. +CD.

Križinauskas J., Smagurauskas S., 2001. *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius.

Невская Л. Г., 1977. *Балтийская географическая терминология*. Москва.

Deutsch-englisches/Englisch-deutsches Wörterbuch der Geographie, 1982. Hrsg. E. Pötke, D. Nenzel. Meinersen.

Sisteminis lietuvių kalbos žodynas, 1987. Vilnius.

Wahrig, 2000. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh/München.

Interneto šaltiniai:

D'Orsay muziejaus puslapis, URL: <http://www.musee-orsay.fr/de/kollektionen/kommentierte-werke>, [žiūrėta 2008 m. balandžio mėn.]

DLKT–*Dabartinės lietuvių kalbostekstynas*, URL: http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=1_1_2, [žiūrėta 2008 m. balandžio mėn.]

DUW – *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* 2001, elektroninė versija.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. URL: <http://www.lkz.lt>, [žiūrėta 2008 m. balandžio mėn.]

Integruotų mokslo studijų ir verslo centrų (slėnių) plėtros vizijų kokybės vertinimo lentelė. URL. ŠMM: Švietimo ir mokslo ministerija, http://www.smm.lt/smt/docs/sleniai/3%20priedas_Viziju%20kokybes%20vertinimas_2007%2005%20171.rtf, [žiūrėta 2008 m. balandžio mėn.]

Vokiečių kalbos brolių Grimų žodynas. URL: <http://germa83.uni-trier.de/DWB/> [žiūrėta 2007 m. balandžio mėn.]

TRENNUNGSLINIE ZWISCHEN KONTRASTIVER LEXIKOLOGIE UND ÜBERSETZUNGSWISSENSCHAFT

Daumantas Katinas

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag setzt man sich mit einem der aktuellsten und kontroversesten Probleme der gegenwärtigen kontrastiven Lexikologie auseinander – ihrem Verhältnis zu den benachbarten Zweigen der Sprachwissenschaft: Lexikographie, Semantik, Sprachtypologie, Fremdsprachenunterricht und Übersetzungswissenschaft. Da die Übersetzungswissenschaft in der letzten Zeit immer mehr an Bedeutung und Popularität gewinnt, wird dabei ihr Verhältnis zu kontrastiver Lexikologie erläutert: Es werden die Gemeinsamkeiten zwischen den beiden Disziplinen festgestellt (der Begriff „Kontras-

tivität“, Äquivalentensuche in den Vergleichssprachen, gemeinsame Fragestellungen und Probleme, ihre angewandte Ausrichtung) sowie die Unterschiede hervorgehoben (unterschiedliche Entstehungs- und Entwicklungsgeschichte, der heutige Status), es wird bestimmt, welchen Einfluss sie aufeinander ausüben (kontrastive Lexikologie als Basisdisziplin und Hilfswissenschaft für die Übersetzungswissenschaft) und versucht, auf die Zukunftsperspektiven der kontrastiv lexikologischen Untersuchungen einzugehen (um den Status als eine (relativ) selbständige Wissenschaft erhalten zu können, muss kontrastive Lexikologie ihren Aufgabenkreis erweitern und zu Forschungszwecken unter anderem auch die Korporaanalyse heranziehen).

2008 m. gegužēs 5 d.